

# **EL GÒTIC A LA MUNTANYA: DE L'OBLIT A LA REVALORITZACIÓ**

## **Els retaules del municipi de la Vansa i Fórnols.**

### **Un projecte patrimonial orientat al desenvolupament local**

#### **Resum**

Durant els últims anys s'ha despertat l'interès per un conjunt de cinc retaules gòtics que es troben al municipi de la Vansa i Fórnols. L'ajuntament d'aquest municipi va promoure la creació d'una associació cultural formada per veïns de la Vansa i Fórnols amb l'objectiu d'emprendre una intervenció global sobre aquests retaules.

Aquesta intervenció passa per un projecte patrimonial on es contemplen aspectes com la restauració d'aquests retaules, el condicionament de les esglésies on es troben per poder garantir la seva seguretat i la seva conservació i, per últim, un complet programa de difusió.

A més de la conservació a llarg termini del patrimoni rural d'aquesta vall, aquest projecte vol contribuir al desenvolupament socioeconòmic de la vall de la Vansa i Tuixent.

#### **Abstract**

During the last years, there has been a growing interest in a group of five gothic altarpieces which are in the borough of la Vansa i Fórnols. This council has promoted the creation of a cultural association composed by neighbours of la Vansa i Fórnols with the aim of starting a global intervention over these altarpieces.

This intervention starts with a patrimonial project which includes the restoration of these altarpieces, the arrangement of the churches where these altarpieces are located, in order to grant their safety and conservation, and a complete diffusion program.

As well as the long-term preservation of the la Vansa i Tuixent valley rural patrimony, this project aims at helping its socio-economic development.

Clara Arbués Garcia

Carles Gascón Chopo

#### **Antecedents**

La presència de quatre conjunts retaulístics a les esglésies del municipi de la Vansa i Fórnols, a la comarca de l'Alt Urgell, ja era un fet conegut d'antic pels veïns de la vall, tot i que no hi havia consciència de l'existència d'un conjunt coherent ni del seu valor des del

punt de vista patrimonial. En general, els veïns es feien seu el retaule de l'església del seu poble, amb el qual hi mantenien per damunt de tot uns lligams de caire emotiu dels quals es desprenien uns sentiments d'identitat local variables però reals; coneixien més o menys les circumstàncies de la seva supervivència durant els anys de la Guerra Civil i el mostraven a aquells estudiosos o curiosos que esporàdicament s'interessaven per ells.

Més enllà d'aquestes esporàdiques visites foranes, no seria fins l'any 2000, i a partir de diversos projectes d'inventari i d'estudi de l'art religiós de la comarca de l'Alt Urgell, quan l'interès per aquestes peces transcendiria l'estricta àmbit local per assumir una nova valoració sota una perspectiva cultural. D'aquesta manera, els retaules, a banda d'elements litúrgics i d'icones de la identitat local, esdevindrien elements de patrimoni cultural amb tot el valor afegit vinculat a aquesta nova catalogació. A partir d'aquest moment, i aprofitant diversos contactes ja establerts entre l'Ajuntament de la Vansa i Fórnols i el Servei de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, es començaria a valorar la possibilitat d'emprendre una acció per restaurar la totalitat d'aquest conjunt artístic.

Per tal de sumar esforços i de poder accedir a certes categories de subvencions, els veïns del municipi van promoure la creació de l'Associació per a la Restauració i la Conservació dels Retaules de la Vansa i Fórnols, amb l'objectiu d'emprendre una intervenció global sobre els retaules del municipi que suposés la recuperació d'un patrimoni força estimat pels veïns de la vall i, alhora, la creació d'un nou producte cultural centrat en una ruta articulada al voltant d'aquest ric patrimoni artístic, que introduís un valor afegit de gran qualitat a l'oferta paisatgística i cultural del municipi amb vista a la seva promoció externa. A través d'aquesta associació, i amb el suport garantit de l'Ajuntament de la Vansa i Fórnols, del Consell Comarcal de l'Alt Urgell i del Bisbat d'Urgell, propietari legal dels retaules i de les esglésies que els custodien, es redactaria el projecte de restauració dels retaules, el qual fou presentat l'any 2004 com a projecte subvencionable de la Iniciativa Comunitària Leader Plus, de la qual n'obtingué una part important del finançament, pròxima al 33%. Així mateix, i amb el suport de les institucions esmentades, es duri en terme els contactes pertinents amb el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i amb la Diputació de Lleida, entitats que aportarien la resta del finançament necessari per al desenvolupament del projecte.

### **Els retaules del municipi de la Vansa i Fórnols**

L'objectiu principal del present projecte d'intervenció patrimonial és la restauració de quatre conjunts retaulístics distribuïts en quatre esglésies del municipi de la Vansa i Fórnols. En una ràpida aproximació a aquestes peces, les podem caracteritzar de la manera següent:

- Retaule de Sant Climent de Fórnols: Format per un plafó rectangular amb una imatge de sant Climent entronitzat coronada per un calvari. Convertit en la porta

de la sagristia de l'església en un moment indeterminat, fou recuperat a mitjan dècada de 1950 en una primera restauració. Es tracta d'una manifestació del gòtic internacional de mitjan segle xv.

- Retaule de Sant Martí d'Ossera: Conjunt format per la combinació d'un gran llenç central del segle XVIII amb els plafons d'un antic retaule dedicat a sant Martí, procedent possiblement de la parroquial de Sant Martí de Sorribes, que s'ubica actualment a l'altar major de l'església de Santa Julita i Sant Quiro d'Ossera. Pel que fa al retaule, i malgrat l'actual disposició desordenada de les seves parts, sembla que conserva la totalitat dels seus plafons. Vinculat amb l'estil hispanoflamenc, la seva autoria es pot relacionar en algun grau amb l'anomenat mestre d'Ivorra, pintor de retaules que actuà a la Catalunya occidental a finals del segle xv i començaments del XVI, i probablement seria el de major qualitat de tot el conjunt.
- Retaules de Sant Pere i dels Goigs de la Verge de Cornellana: Conjunt ubicat a l'altar major de l'església de Sant Pere de Cornellana i format per diversos plafons procedents d'almenys dos retaules diferents: un dedicat a sant Pere i l'altre als Goigs de la Verge. Tot i els dubtes plantejats per la conservació fragmentària de les peces, tots dos conjunts semblen vinculats a l'estil hispanoflamenc, malgrat que un cert amanerament de la tècnica perceptible en alguns detalls ens podria indicar una factura posterior a 1500.



Fragment del retaule de Sant Julià dels Garrics abans de procedir a la seva restauració.

- Retaule de Sant Julià dels Garrics: Gran retaule conservat actualment a l'església de Sant Martí de Sorribes de la Vansa, format per onze plafons i una predel·la que antigament tancaven l'arc presbiterial de l'església de Sant Julià dels Garrics. Es tracta d'una obra de finals del segle XVI, d'un estil marcadament popular amb alguns trets formals vinculats amb la pintura renaixentista, però amb una concepció clarament arcaïtzant amb relació al moment de la seva creació.

Els quatre conjunts retaulístics exposats, atenent a les seves característiques tant individuals com de conjunt, ens permeten anar més enllà d'una intervenció basada en criteris exclusivament conservacionistes, estètics o sentimentals per desenvolupar un discurs força coherent al voltant de la pintura gòtica i l'art de la construcció de retaules al Pirineu català durant la baixa edat mitjana.

Tots quatre retaules conformen un conjunt força coherent, del qual poden destacar-se les característiques següents:

- Es tracta de l'únic conjunt retaulístic d'època gòtica de la comarca de l'Alt Urgell conservat *in situ* després de la Guerra Civil.
- En general, els retaules que el conformen presenten un estat força acceptable quant a conservació i a integritat, fet que permet emprendre una campanya de restauració amb la garantia d'uns acabats satisfactoris des del punt de vista estètic.
- Els retaules pertanyen a diversos moments estilístics de la pintura gòtica dels segles XV i XVI. Això permet una visió força completa de l'evolució d'aquest estil durant el període final de l'edat mitjana.
- La diversitat temàtica i estilística dels retaules del municipi de la Vansa i Fórnols permet l'elaboració d'un discurs coherent al voltant dels aspectes tècnics, socioeconòmics, culturals i ideològics que intervenien en la construcció dels retaules.

Així mateix, el projecte contempla també la intervenció sobre les esglésies on s'emplaçaran els retaules un cop restaurats. Es tracta de les esglésies de Santa Julita i Sant Quiro d'Ossera, Sant Climent de Fórnols, Sant Pere de Cornellana i Sant Julià dels Garrics.

A excepció d'aquesta darrera, són totes elles esglésies situades dins dels seus respectius nuclis urbans i edificades entre els darrers anys del segle XVIII i mitjan segle XIX. Per la seva banda, Sant Julià dels Garrics és una església romànica de notables dimensions, construïda a la segona meitat del segle XI i reformada durant el segle XIII, que s'ubica en una àrea de poblament dispers. Es tracta d'un edifici de gran valor arquitectònic, situat en un indret de notable interès paisatgístic.

A banda de l'interès d'aquestes esglésies des d'un punt de vista estrictament artístic o patrimonial, el seu conjunt configura un recorregut que abraça la pràctica totalitat d'un municipi

que concentra uns valors naturals i paisatgístics singulars, cosa que permet l'organització d'una ruta coherent, factible en un temps raonable que, amb un eix vertebrador organitzat al voltant dels retaules, permetrà la descoberta dels principals encants d'aquest territori.

### **Descripció de la intervenció patrimonial**

Un cop presa la decisió d'impulsar la restauració dels retaules del municipi de la Vansa i Fórnols, i obtingut el suport de l'Ajuntament de la Vansa i Fórnols i del Consell Comarcal de l'Alt Urgell, amb la participació activa dels seus serveis tècnics, es procedí a la formulació d'un projecte coherent amb la voluntat dels membres de l'Associació per a la Restauració i la Conservació dels Retaules de la Vansa i Fórnols, i realista quant a possibilitats de finançament.

Pel que feia a l'Associació, la condició irrenunciable a l'hora de promoure l'acció era que els retaules, un cop restaurats, tornessin a les esglésies de la vall de la Vansa. Aquest



Façana amb arcuacions llombardes de l'església de Sant Julià dels Garrics.

fet va suposar l'establiment de converses amb el Bisbat d'Urgell com a propietari legal de les peces i de les esglésies que les custodien. Des de bon començament, el Bisbat va demostrar tenir una molt bona predisposició no tan sols de cara a garantir aquesta demanda concreta de l'Associació, que es resolgué amb l'emissió d'un document que garantia la permanència dels retaules a la vall, sinó també a l'hora d'avaluar la solvència tècnica del projecte davant d'instàncies superiors, com ara el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Quant a l'aspecte del finançament, val a dir que va ser determinant en la formulació i, sobretot, en l'abast final del projecte, ja que aquest es va anar ampliant a mesura que creixien les possibilitats d'aportacions econòmiques de les diverses entitats implicades, de manera que es va passar d'un modest projecte inicial, que contemplava la restauració d'un únic retaule com a primera fase d'un procés de restauració a llarg termini, que s'hauria d'estendre durant una sèrie d'anys i adaptar-se a les disponibilitats financeres de cada moment, a un projecte que contemplava la intervenció conjunta sobre tots els retaules en un termini de temps relativament curt.

Havent basat el projecte en aquestes dues premisses bàsiques, els tècnics encarregats de redactar-lo van efectuar una sèrie de visites a diversos territoris veïns de la comarca de l'Alt Urgell, per tal de conèixer les virtuts i les limitacions d'experiències similars dutes a terme en un entorn geogràfic pròxim que es poguessin aplicar a l'hora de redactar el projecte. D'aquesta manera, s'entrà en contacte amb els serveis tècnics de l'Àrea d'Inventari i Conservació del Ministeri de Cultura del Govern d'Andorra, del Consell Comarcal del Pallars Sobirà, de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, del Centre del Romànic de la Vall de Boí i del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, i es realitzaren diverses sortides a aquests territoris veïns per conèixer i valorar d'una forma directa els resultats dels projectes respectius.

Aquestes visites ajudaren a perfilar facetes força importants del projecte dels retaules de la vall de la Vansa. D'entrada, i per més que ja n'existís una consciència prèvia, va servir per refermar la necessitat d'incloure la restauració de les esglésies que haurien de contenir els retaules, com a condicionant bàsic per assegurar la conservació de les peces a llarg termini. L'observació dels perniciosos efectes del pas del temps sobre certes peces restaurades en projectes que no havien tingut en compte aquesta faceta fou determinant a l'hora d'incloure-la com a part fonamental en el projecte.

Així mateix, en el transcurs d'aquestes visites es va poder valorar la importància de vincular les sensibilitats locals, sempre dins dels límits possibles en una intervenció d'aquesta naturalesa, en la concepció i la redacció del projecte. La necessitat de tenir en compte aquestes sensibilitats es considera bàsica per garantir l'acceptació popular d'un projecte que suposa la intervenció sobre un conjunt artístic format pels retaules i les esglésies que els custodien, el qual representa un veritable símbol de la identitat local. Per aquest

motiu, qualsevol intent de fer algun canvi substancial genera reserves i susceptibilitats que són contraproductives si no es treballa per superar-les mitjançant la implicació activa dels veïns, sobretot en un projecte d'intervenció patrimonial desenvolupat en una àrea geogràfica tan poc poblada, on és necessària la col·laboració veïnal en tasques de conservació i manteniment de les peces, en la garantia de l'accessibilitat als recintes on es conserven, i en la seguretat de les mateixes peces. Amb la voluntat de reflectir els principals aspectes d'aquestes sensibilitats locals dins del projecte, s'ha optat per intentar mantenir, sempre que això ha estat possible, el sentit litúrgic dels retaules, reservant-los per al seu espai original a l'altar major, fent mínimes concessions a la museografia i intentant conservar la decoració i la distribució original del mobiliari eclesiàstic.

Finalment, i relacionat amb la necessitat de crear un discurs històric i artístic clar i coherent que expliqui els diversos conjunts exposats per afavorir-ne la seva promoció i difusió, i relacionat també en part amb les ja esmentades sensibilitats veïnals, un altre factor que ha estat tingut en consideració a l'hora de redactar el projecte de restauració ha estat la pròpia evolució històrica de les peces. D'aquesta manera, en els casos de conjunts que integren peces d'origen divers, com passa a les esglésies de Cornellana i d'Ossera, s'ha optat per un remuntatge disgregat dins de la mateixa església dels elements de diversa procedència, reservant el conjunt principal per a l'altar major. D'altra banda, i en els casos dels retaules ubicats a l'altar major, s'ha triat l'opció de conservar l'antic altar d'obra adossat al mur, situat als



Retaule restaurat de Sant Martí que es conserva a l'església de Sant Esteve de Tuixent.

peus de la peça, on se celebrava la missa d'esquena al públic en època preconiliar, considerant que l'opció de prescindir d'aquesta estructura d'obra suposava una desnaturalització del retaule, el qual quedaria relegat a una funció merament decorativa, força allunyada de la seva original funció litúrgica i allisonadora, i seria objecte d'un efecte visual força estrany derivat de la percepció que es produiria en veure la peça "flotant" enmig del mur de l'altar major, sense el seu suport natural que, almenys en el cas de Sant Julià dels Garrics, presenta uns elements decoratius de la mateixa època de la construcció del retaule i perfectament integrats en el seu programa decoratiu, dels quals tampoc no es pot prescindir.

Relacionat amb aquesta darrera església, probablement l'aspecte més agosarat del projecte sigui el retorn del retaule de Sant Julià dels Garrics, actualment situat a l'església parroquial de Sant Martí de Sorribes, a l'església homònima d'on fou traslladat a començaments de la dècada dels anys 60 del segle XX per raons de seguretat, basades en el notable grau de despoblament que estaven assolint diversos termes de la vall i en el descobriment del valor patrimonial que podien tenir aquelles pintures. Es tracta de l'únic cas de canvi d'ubicació de les peces d'aquest projecte, basat en una realitat històrica recent, encara força present en la memòria col·lectiva de la vall, fet que afavoreix una àmplia acceptació per part de la població, i en la consecució d'un conjunt patrimonial d'alt valor qualitatiu, resultat de la restauració d'una església romànica de notables proporcions i ubicada en un entorn de notables qualitats paisatgístiques, combinada amb la reinstal·lació del retaule gòtic restaurat.

A banda de les accions vinculades amb la intervenció directa sobre el patrimoni retaulístic de la vall de la Vansa i les seves esglésies, i per tal de buscar els rèdits socials que hauria de generar un projecte d'aquesta envergadura, finançat en la seva major part per fons públics, es va decidir en el seu moment que el projecte també inclouria un pla de promoció de l'activitat orientat, d'una banda, a l'aprofitament del patrimoni cultural de la vall de la Vansa com a producte susceptible de participar en la promoció externa d'aquest territori i, d'una altra, a afavorir el coneixement i la valorització de tot aquest patrimoni entre els mateixos veïns de la vall, tenint en compte la importància d'aquesta darrera actuació com a factor canalitzador dels sentiments d'identitat local, difícils de quantificar a través de magnituds econòmiques però de gran importància a l'hora de fomentar l'arrelament en uns territoris amb una base demogràfica feble, fortament envellida i en un constant retrocés.

### **Fases de l'execució del projecte**

La complexitat que comporta l'execució d'un projecte d'aquesta magnitud s'incrementa pel fet de disposar d'un espai de temps força limitat a l'hora de dur-lo a terme, a causa dels terminis imposats per la naturalesa d'algunes de les fonts de finançament implicades en la seva realització. Per aquest motiu, i per més que l'execució del projecte de restauració contempla teòricament tres fases ben diferenciades, les necessitats derivades dels terminis



esmentats fan que totes tres fases s'hagin de treballar en paral·lel i de forma totalment sincronitzada, tenint en compte que, a excepció de la darrera fase de promoció i difusió del projecte, les altres s'han de treballar de forma individualitzada retaula per retaula i església per església.

D'aquesta manera, l'execució dels objectius generals de la intervenció sobre el patrimoni retaulístic del municipi de la Vansa i Fórnols consta de tres fases fonamentals:

- Restauració dels quatre retaules conservats del municipi de la Vansa i Fórnols

Per a cada un dels retaules aquest procés suposarà el desmuntatge i el trasllat a les dependències del Servei de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat, la restauració de la peça i, finalment, el retorn a la vall i el muntatge definitiu a l'interior de l'església preceptiva. El procés de restauració estarà controlat per una "comissió de seguiment" nomenada entre els veïns de diferents pobles del municipi on es localitzen els retaules, de manera que en tot moment tinguin coneixement de la ubicació precisa dels retaules i de l'estat de la intervenció. També hi ha prevista la realització d'una visita dels membres d'aquesta comissió al Servei de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat per veure en directe el procés de restauració dels retaules i evitar així qualsevol mena de susceptibilitat entre els veïns de la vall en el transcurs de les tasques de restauració.

- Condicionament de les quatre esglésies per a poder garantir la seguretat i la conservació preventiva dels retaules en el seu emplaçament originari

En aquest sentit, es procedirà a la consecució de les condicions mínimes que permetin al retaula custodiat romandre a llarg termini en l'indret on es localitza, impedit el seu deteriorament físic i la possibilitat d'espoli. Aquestes condicions, en el cas dels retaules, s'aconseguiran amb la disposició de mesures que afavoreixin les condicions ambientals adequades (temperatura, humitat relativa, llum i qualitat de l'aire) i amb el condicionament dels edificis on es custodien els retaules, de forma que siguin adequats per a la seva bona conservació. Per a vetllar per la seguretat, es preveu la presència d'una sèrie de dispositius concrets (alarmes, suports de subjecció dels retaules, presència de panys correctes a les portes de les esglésies, etc.). Cal tenir en compte que per al correcte funcionament de tots aquests aparells, caldrà adequar la connexió elèctrica de les esglésies sobre les quals s'actua i, en el cas de l'església de Sant Julià dels Garrics, fer-la-hi arribar expressament.

- Pla de difusió del projecte

Com ja s'ha apuntat més amunt, el projecte de restauració dels retaules i del condicionament de les esglésies s'acompanyarà d'un complet programa de difusió dirigit

a desenvolupar-ne totes les potencialitats culturals i turístiques. Dins d'aquesta fase es preveu en primer lloc l'edició d'un fullet informatiu general dels retaules del municipi. A banda d'això, es muntaran una sèrie de plafons explicatius referents a cadascun dels retaules que permetran una visita didàctica als emplaçaments sense que distorsionin l'aspecte i la disposició interna de cada església per tal de garantir al màxim la continuïtat de la seva funció tradicional. Així mateix, per tal d'aprofundir en el coneixement dels retaules i de les esglésies que els contenen, i fins i tot del significat de la seva presència en el medi territorial on es localitzen, s'editarà una breu publicació d'acompanyament de les visites. També dins d'aquest programa de difusió s'ha previst la realització d'un web interactiu que contindrà a més de la informació referida als retaules, interactius didàctics de diferents temàtiques. Finalment, es procedirà a la realització d'un treball d'investigació que serà editat pel Departament de Cultura de la Generalitat i que compta per a la seva realització amb el suport d'un ajut de l'Institut Ramon Muntaner (Convocatòria d'ajuts per a projectes d'investigació i/o difusió cultural de l'any 2005).

El més important, però, pel que fa a la difusió de la intervenció realitzada i dels continguts que interessa ressaltar, és l'organització d'una ruta dels retaules del municipi. Aquesta ruta s'haurà de gestionar mitjançant la realització de visites guiades, contemplant la possibilitat de realitzar visites lliures als diferents recintes. L'organització d'aquesta ruta dels retaules es desenvoluparà paral·lelament a l'execució del projecte, i es comptarà amb l'Oficina de Turisme de Tuixent per a bastir-la d'una estructura de funcionament mínima. Pel que fa al guiatge, es preveu comptar amb els propis agents turístics de la vall, de manera que se'n pugui beneficiar el propi territori. Una altra opció a treballar és la que faria referència a comptar amb el suport de voluntariat vinculat a l'Associació, per més que, en certa manera, els veïns dels pobles ja fan aquesta funció voluntària des de fa anys.

### **Objectius del projecte**

L'objectiu principal del projecte és, en primer lloc, la conservació d'una part important del patrimoni cultural del municipi de la Vansa i Fórnols. En aquest sentit, cal valorar el conjunt de retaules de la Vansa i Fórnols com l'única mostra de pintura gòtica sobre taula que es conserva en el territori dins de la comarca de l'Alt Urgell, perdut en la seva major part com a conseqüència de destruccions, espolis i trasllats a museus, fruit de diversos processos històrics, i també de la mercantilització del patrimoni artístic i de la seva revalorització. D'altra banda, aquesta col·lecció retaulística ofereix un panorama força complet de l'evolució de la pintura gòtica durant els segles XV i XVI, molt adequat per a la creació d'un discurs orientat tant a l'explicació de l'evolució d'aquest estil durant la baixa edat mitjana i l'alta edat moderna, com a la ruptura del tòpic de la sobtada decadència de la creació artística al Pirineu amb l'esgotament del llenguatge estilístic del romànic al segle XIII.

Amb tot, els objectius plantejats en el moment d'idear el projecte de restauració dels retaules de la Vansa i Fórnols van molt més enllà del discurs del patrimoni cultural per enquadrar-se en un discurs més ampli de desenvolupament local basat en les possibilitats creades amb l'oferta d'un producte cultural únic a la comarca de l'Alt Urgell.

En primer lloc, el projecte de restauració dels retaules i les esglésies de la Vansa i Fórnols preveu esdevenir, mitjançant l'elaboració d'uns elements de difusió específics, un atractiu turístic que complementi les activitats que en aquests moments s'estan duent a terme a la vall de la Vansa i Tuixent, un territori amb unes característiques socioeconòmiques concretes, basades en un abandonament important del sector agroramader i una terciarització acusada de les economies locals, bàsicament destinades al turisme.

D'altra banda, cal incidir novament en les externalitats positives d'aquest projecte de cara a la vida social d'un municipi caracteritzat per una feble demografia en retrocés i per un poblament exclusivament rural. En primer lloc, cal fer esment del foment de l'associacionisme vinculat al desenvolupament del projecte, amb la creació d'una associació de caire cultural que aplega activament veïns de tots els pobles del municipi. Pel que fa al projecte pròpiament dit, cal tenir present que la promoció del patrimoni cultural entre la gent d'aquest territori tindrà efectes beneficiosos a l'hora de canalitzar sentiments d'identitat local i de pertinença a una comunitat específica, difícils de quantificar a través de les magnituds econòmiques però de gran importància per fomentar un sentiment d'arrelament en un terme de les característiques del municipi de la Vansa i Fórnols.



Fulletts informatius d'activitats turístiques i culturals que es poden realitzar a la vall de la Vansa i Tuixent.